

tetlen ennek a megoldása hungarológiai viszonylatban sem – ha úgy tetszik, ez a minőségbiztosítás a hungarológiában. Ebben lehetne például döntő szava az NHK-nak és a Hungarológiai Tanácsnak.

Fontos kérdés a magyarságtudomány és a nem oktatáshoz kapcsolódó hungarológiai kutatómunka támogatása, valamint a kiadványok többnyelvű megjelentetésének biztosítása. Az intézmények között az MTA, OSZK, NMFT játszik vezető szerepet ezen a szerteágazó területen. Ez valószínűleg így marad a jövőben is, az információk áramoltatásán azonban itt is lenne javítanivaló.

Köszönöm a lehetőséget, hogy a mostani vitához hozzászólhattam, mert néhány évig magam is a hungarológia-oktatási intézményrendszer fejlesztésének lehetőségeivel foglalkoztam, és némi szomorúsággal tapasztaltam, hogy azóta eltelt tíz év, és még mindig nem sikerült megoldani azokat az elvi és gyakorlati problémákat, amelyek szakmánkat terhelik. Remélem, hogy a mostani vita eredményeképpen olyan fejlesztési koncepció készül, amely hosszú távra biztosítja a hungarológia szolgáltára szakosodott intézményrendszer működését.

Hungarológia Bulgáriában – „kívülről” és „belülről”

NAJDENOVA, IONKA

A mai értelemben felfogott hungarológia Bulgáriában viszonylag későn bontakozik ki: valamikor a XX. század közepétől (1945-től nyelvtanfolyamok szerveződnek), a minőségileg új mozzanat azonban a 70-es évek végén, a 80-as évek elején történik.

Azelőtt – különösen a század első felében – a Magyarországra irányuló figyelem inkább véletlenszerű: nem annyira a magyar nyelvet és az országot ismerő emberek, hanem azon bolgár szerzők révén, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek Magyarországgal, mint témával.

Bulgária török iga alóli felszabadulása után a magyar kultúra bemutatása rendszeresebben zajlik, amellyel kiemelkedő bolgár művészek is foglalkoznak. Közülük egyesek fordítanak (közvetítő nyelv segítségével), s népszerűsítik a magyar irodalmat és a magyar kultúrát Bulgáriában. Ki-fejezésre juttatják saját eszmei-esztétikai nézeteiket és felfogásukat a sajátos nemzeti környezet társadalmi, szellemi és kulturális adottságaival összhangban. Ilyen tevékenységet fejt ki pl. Vázov, akinek egyetlen fordítása magyarból – az *Őrütl* monológiája – lesz kiindulópontja annak a vo-

nulatnak, amely a magyar szépirodalmat annak forradalmi romanticizmusában fogja fel. De itt említhetnénk Pencso Szlavejkovot is, akinek *Egy dal* című híres esszéje (Petőfiről) nagy hatással volt nemcsak a másik ország és irodalma kritikai-értékelő anyagainak gazdagítására, hanem – úgy is mondhatnánk – a bulgáriai magyarságtudomány esszéista vonulatára is. Nyelvileg jól felkészült fordítók is megjelennek a 30-as–40-es években, akik nagy sikerrel fordítanak magyar műveket.

A magyar téma jelenléte hozzájárul új hősök, új témák, új művek létrejöttéhez. A hungarológia részévé válnak a magyar történelemre vagy a bulgáriai Kossuth-emigrációra vonatkozó tudományos kutatások ugyanúgy, mint a bánáti bolgárok életéről szólók.

A neves akadémikus, L. Miletic magyarországi útjának eredményeképpen komoly kutatómunka indulhatott el.

A 40-es–50-es évektől kezdve egyre gyakoribbá válnak a magyar nyelvet magas szinten elsajátító bolgárok tollából megjelenő munkák – műfordítások vagy kutatások formájában.

Megjelenik az első nagy magyar-bolgár szótár (1956), s a hungarológiába azok a bolgár fordítók is bekapcsolódnak, akik korábban Magyarországon tanultak vagy huzamosabb ideig ott tartózkodtak. A kutatások témái is egyre nagyobb változatosságot mutatnak, a legtöbb anyag a történelem témaköréből érkezik. A magyar kultúrával foglalkozó bolgárok kapcsolatai mind aktívabbá válnak, ami egymás kölcsönös és jobb megismeréséhez vezet – irodalmi, történelmi, politikai és szellemi vonatkozásban egyaránt.

A magyarból történő fordítás során már nincs szükség közvetítő nyelvre, és a bolgár szellemi életben magának a fordításnak is jelentősen megnő a szerepe.

A bulgáriai hungarológia arculata, amely az 50-es évek után, de főleg a 70-es évek végére kristályosodik ki, szoros kapcsolatban áll a magyar kultúra és irodalom terjesztésének intézményesített formáival (szerkesztő, aspirantúra, fordítók, tanszék). Ez a körülmény a bulgáriai hungarológiának nemcsak létét, fejlődését tekintve fontos, hanem színvonalának emelése és tökéletesítése vonatkozásában is – a valóságban bekövetkezett aktuális változásokra való tekintettel.

A magyar kultúra és nyelv, valamint a bulgáriai hungarológia legnagyobb eredménye – mindezek megszervezése s egyre sikeresebb működése révén – egy önálló magyar filológiai tanszék megszületése volt (Ohridi Szent Kelemen Tudományegyetem, Szófia).

A bulgáriai hungarológia fejlődésében már élnek bizonyos hagyományok. Egymástól elkülönülő irányvonalak körvonalazódnak a kutatásokban, vagy a magyar írók és könyvek fogadtatásában. Különös figyelmet tulajdoníthatunk a nyelvvel való foglalkozásnak, amelyet elsősorban magyar lektorok vezetnek. Mindez persze egyfelől a „nagy”, elterjedt világnyelvekhez (angol, német, francia, orosz) képest szerény méretű, másfelől pedig – világviszonylatban – a magyar mint idegen nyelv oktatásához képest is elenyésző. S ha ehhez még hozzátesszük a bulgáriai hungarológiának még most sem kielégítő helyzetét (összevetve különösen a szlavisztikával vagy a bulgarisztikával), kirajzolódnak azok a nehézségek és problémák, amelyek a hungarológiával mint egyetemi szakkal kapcsolatban felmerülnek.

Majd húszéves hungarológusi (fordítói, kutatói és tanári) gyakorlatom ad alapot arra, hogy megosszam tapasztalataimat a bulgáriai hungarológia pillanatnyi helyzetéről és fejlődési irányáról.

Megkísérlem megfigyeléseimet a „metropolisz” (Magyarország) – a magyarságkutatás legfőbb támogatója és szellemi központja – és a „periféria” (Bulgária) – a magyar szellemi értékek sajátos közvetítője és befogadója egy idegen nyelvi környezetben és kultúrában – viszonyában megvilágítani.

Magyarország a természetes központ, mivel ott születik meg az alapvető konceptuális látásmód, míg a periférián a magyar kultúra és tudomány eredményei megtörnek a másnyelvű kultúra, a helyi közeg prizmáján. Ezzel együtt beszélhetünk arról a szempontról és megközelítési módról, amely alapján ma a bulgáriai hungarológia realizálódik: kívülről szemlélve (a magyar kultúra és tudomány kritériumaival kapcsolatban) és belülről szemlélve (a bolgár szellemi közeg szükségleteivel kapcsolatban).

Kívülről: a központ számára fontosabb az alapvonulat kirajzolódása, s hogy konceptuális látásmódját az idő kategóriában a saját és a más nyelvű kultúrában is elhelyezze.

Belülről: az alapvonulat tárgyiasul, formát ölt, a koncepció részleteződik. Ha kívülről az érdeklődés inkább a globális fejlődésre, a célokra és eredményekre (tanszék és nyelvi tanfolyamok megléte, kiadott könyvek, ösztöndíjak odaítélése, rendezvények stb.) irányul, belülről kénytelenek vagyunk a probléma mibenlétének jóval pontosabb olvasatát adni, figyelembe véve a bolgár specifikumot is.

Kívülről: a leglényegesebb a magyar kultúra tanulmányozása – alapvetően a magyar nemzeti szükségleteket szem előtt tartva –, ami „...a

magyarságra vonatkozó ismeretek kerete” (Köpeczi Béla), amely magában foglalja „a magyarságnak mint etnikumnak, mint nemzetnek, mint történelmi utat bejárt társadalomnak, mint nyelvnek ... a kutatását” (Klanczay Tibor). Ennek megfelelően kell kialakítani a hungarológus szakember arculatát, és meghatározni azokat a feladatokat, amelyeket el kell látnia.

Belülről: a hungarológia nem más, mint a Magyarországról kialakult benyomás egy külföldi közegben a tudomány, a fordítás, a magyar mint idegen nyelv oktatása valamint a magyar kultúra bemutatása és propagálása révén. Másképpen fogalmazva, a legfőbb feladat Magyarország és a magyar kultúra minél teljesebb és hozzáértőbb bemutatása, különös tekintettel a speciális bolgár környezetre. Így a hungarológus nálunk összetett feladatot lát el (kénytelen ellátni): kezdve a magyar nevek és fogalmak fordítását érintő különféle pontosításoktól, a konkrét oktatói és fordító munkán keresztül egészen a tudományos és művészi tevékenységig. (Mennyire igaza van Rákos Péternek, amikor ezt mondja: „ha valaki hungarológus, értsen a magyarokhoz.”) A külföldi hungarológus igen összetett szerepet vállal magára: ő a Magyarországra, a magyar kultúrára és a magyar népre vonatkozó információk birtokosa, koordinálója és terjesztője egy személyben.

Összefoglalva: Kívülről: a magyar tudomány meghatározott hagyományai, értelmezései és „kánonjai” vannak érvényben. Belülről: a magyar kultúrát megközelítő legfontosabb szempont a bolgár szempont marad.

Megkísérlek néhány példát adni, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a központ – periféria viszonytal, a metropolisz kultúrájával és annak idegen közegben történő realizálásával.

Első helyen – ez a hungarológia mint egyetemi szak fontos kérdése, összehasonlítva más bölcsészettudományi szakokkal, azzal a hellyel, amelyet a hungarológia, illetve a többi szak elfoglal nálunk Bulgáriában. Eleve már az ilyen „genealógiai” fogalmakat, mint szlavisztika, germanisztika, romanisztika stb. érintő kérdések (beilleszkedésük vagy bemutatásuk az európai szellemi és tudományos térségben) is önmagában érdekesek, az elnevezések maguk mutatják konkrét nyelvi hovatarozásukat. A bulgáriai hungarológia esetében ez a kérdés közvetlen kapcsolatban áll a magyar irodalom bulgáriai összehasonlító tanulmányozásával, valamint helyével az egyéb bulgáriai tudományok értékrendszerében.

A nyelvi közelség szempontjából a bolgár irodalom a szláv-szférahoz tartozik, azaz a szlavisztikához, ami eleve meghatározza beilleszkedését egy adott kulturális régióba.

Következésképpen, a hazai és a magyar irodalom (illetve a rájuk vonatkozó kutatások) egy – úgymond – merev keretben kap helyet, ahol azokat kizárólag genetikai kapcsolatuk alapján tanulmányozzák. De a népek szociális-történelmi fejlődésének egy sor különös mozzanata és az irodalmak tipológiai közelsége ékesszólóan bizonyítja egymásra gyakorolt hatásukat, valamint az előttük álló – gyakran hasonló – problémákat a múltban és most.

Egy nem szláv – jelen esetünkben magyar – irodalomnak már csak a fogadtatása is olyan folyamatokat követ, amelyek a szláv irodalom bulgáriai fogadtatására jellemzők leginkább.

Más esetekben a közelség a meghatározó: balkáni és egyéb irodalmakról lévén szó.

De hiszen akkor hová is helyezhetnénk a bolgár és magyar irodalmat mint komplex irodalmi-történelmi csoportot? Vagy hol a helye a bulgáriai hungarológiának az egyetemi oktatás keretein belül? S hogyan küzdjük le a nemzeti irodalomból stb. fakadó világnézet centrizmusát? A „szláv-ság” és „Kelet-Európa” nem egybeeső fogalmak, de nálunk a magyar irodalom nehezen illeszthető be (pedig beilleszthető kell, hogy legyen!) a közép- és kelet-európai – és miért nem „Duna-menti”? – irodalmak közösségébe, amelyek nyelvileg és regionális értelemben is közel állnak egymáshoz.

A magyar nyelv és irodalom tanításának elkülönítése a saját külföldi filológiai keretén belül (ahogyan az az angol, a német vagy a szláv filológia kapcsán megfigyelhető) nem valósítható meg, beleértve azt a közismertényt, hogy léteznek „kis” nyelvek és irodalmak.

Másfelől viszont alaptalan a magyar tanszék – eleinte az angol – most pedig a klasszika-filológiához tartozása Bulgáriában. S hogy a kérdés továbbra is megoldatlan marad, az jól látható. Mint ahogyan az is, hogy a magyar nyelv a saját országában és a magyarul beszélő országokban („kívülről”) egy jelentéssel bír, s következésképpen adott problémákat szül, míg a magyar nyelv idegen országban („belülről”) más problémákhoz vezet.

De hogy a kérdéseket adminisztratív és kutatói szinten is meg kell vitatni és tisztázni kell, az is fontos. Annál is inkább, mert a problémának különös aktualitása van a bolgár-magyar kapcsolatok fényében, ill. azok tanulmányozása során, valamint a magyar nyelvi térség modelljében,

amelyet ki kell alakítani külföldön, sőt, valószínűleg, egy új, jövőbeli európai oktatási rendszer lehetőségeinek keretében.

A másik nagy kérdés: a fordítások (és az irodalmi kontextus) kérdése az egyik vagy a másik országban. Arra, hogy a fordítás során milyen érdekes módon közvetítődnek nevek és címek, s a többségükből többkevesebb nagy alkotó is kirajzolódik, és fordítva – klasszikusokat nem lehet elsajátítani más nevek kárára – több példát is lehet hozni. Már említettük Vázov Petőfi-fordításait, s hogy Petőfi leginkább szabadságszeretetével hat, ellentétben Angliával, ahol főleg intim lírája népszerű. Ugyanakkor Madách *Az ember tragédiája*-t (két fordítása ellenére) nem értékeli kellőképpen, úgy, ahogy azt kiemelkedő művészi értékei megkívánnák. Illés Béla *Ég a Tisza* című művének nálunk sokkal nagyobb szerepe van, mint Magyarországon. Ez különbözteti meg mai magyarországi értékelésétől és más emigráns írók értékeléseitől. De ez utóbbiak (pl. Márai Sándor) örvendtek volna-e ugyanilyen népszerűségnek, mint amilyennek Illés Béla majd egy fél évszázadon át? Itt is, valószínűleg Kelet és Nyugat eltérő „hangoltságának” van döntő jelentősége.

Tanúi vagyunk az ellenkezőjének is – a szinkronizálásnak, a párhuzamba állításnak (különösen a mai szerzőknél), sőt még a bolgár irodalom adott művészi jelenségei és irányzatai versengésének. Pl. Sánta, Cseres stb. 60-as évekből való regényei, amelyek nálunk is – többé-kevésbé – a „szembesítés a történelemmel”, és saját irodalmunk megújulási folyamatait idejében felfrissítő áramlatról tanúskodnak. Hasonló szerepe van a 70-es évek magyar színdarabjainak (Örkény, Szakonyi, Csurka, Karinthy Ferenc stb.). Nagy László nálunk bolgároknál különös tiszteletnek örvend, ha nem is konkrét művei, hanem inkább bulgaristaként végzett már-már legendás tevékenységének köszönhetően.

De mit tegyünk a fordítás területén látható „fehér foltokkal”?

Amikor egy könyv nem jut el olvasójához, s nem teljesíti küldetését (beleértve a végletekig leszűkített példányszámot is), vagy ha inkább „erőszakosan” ér el hozzánk, sajnos gyakran idegen látásmód alapján, akkor logikus, hogy csökken a hazai közeg jellemző tendenciáiba történő beépülésének lehetősége, azaz elsajátításának esélye. A műfordítás – mondja Szegedy-Maszák Mihály – csak akkor fordítás, ha azt el is sajátítják. Bolgár szemmel, belülről, természetesen beszélhetnénk a mi saját, belső problémáinkról is, pl. nem lojális kiadók és személyek, valamint a bolgár érdekekkel és szükségletekkel összhangban lévő, céltudatos könyvkiadói politika hiányáról. De vajon ilyen-e a helyzet a magyar könyv külföldiek által történő összeállításával és megsegítésével – kívül-

ről? Főleg akkor, amikor már több olyan magyar alapítvány és szervezet is létezik, amelyek magukra vállalták a magyar könyv külföldi terjesztésének hálás feladatát (amiért őszintén köszönetet mondunk).

S ha egyszer a magyar nyelv két egymástól eltérő nemzeti közösség kapcsolatfenntartásának eszköze, s ezzel egyidejűleg Magyarország sokoldalú megismerésének lehetőségét jelenti, úgy a magyar mint idegen nyelv oktatását érintő kérdések Bulgáriában elsőrendű figyelmet érdemelnek. Annál is inkább, mivel egyetemi szintű oktatásról van szó, amely egyre bővül, és egyre sikeresebben funkcionál.

Itt a nehézségek leginkább adminisztratív-pénzügyi jellegűek. Ilyen pl. a bolgár hallgatók magyarországi részképzésének problémája. Mint kiderült, egy kis létszámú filológiai tanszék (mint amilyen a magyar tanszék a szófiai egyetemen) ma nem tudja magyarországi részképzésre vagy specializációra küldeni hallgatóit. (Még úgy sem, hogy évek hosszú során át jártak a hallgatók részképzésre Debrecenbe.) Ugyanakkor a nyitás szellemében és ilyen irányú segítségként Magyarország – a szófiai Magyar Kulturális Intézet által meghirdetett pályázatok keretében – teljes, hat éves időtartamra biztosít ösztöndíjat bolgár fiatalok magyarországi oktatására. Valóban, ma már nem létezik kölcsönösség ebben a vonatkozásban, nincs meg az új kulturális egyezmény sem, de van igény az együttműködésre, mint ahogyan megvalósításának módjait is meg lehet találni.

De talán amikor ebbe a folyamatba újra bevonják a bolgár hungarológusokat és pedagógusokat, s megindulnak a tárgyalások, akkor az említett problémákra optimális megoldást lehetne találni.

A hallgatók részképzésének problémája mellett ott a tanárok továbbképzésének (ami gyakorlatilag nem létezik), valamint a lektorátus kérdése. Ha ehhez még hozzátesszük a tankönyvek és egyéb segédeszközök hiányának fájó problémáját (különös tekintettel bolgár szerzőktől bolgár egyetemistáknak írott tankönyvekre), valamint egy szakkönyvtár létesítésének szükségességét (ebben a témában remek javaslatot tesz Kissné Pap Margit), a feladatok még nehezebbé válnak. Valószínűleg így kristályosodnak ki azok az irányok, amelyekben együttműködhetnénk és kölcsönösen hasznosak lehetnénk egymás számára.

Hogy vannak problémák, s azok összetettek és ellentmondásosak – az szemmel látható. De mindezen túl, nem pusztán a bulgáriai hungarológiáról és annak fejlődéséről van szó, hanem olyan utak kereséséről, amelyek mint tudománynak, mint alkotóművészi tevékenységnek, mint a nyelv el-sajátításának, s Magyarország és a magyar kultúra Bulgáriában történő népszerűsítésének nagyobb tekintélyt biztosítanának.